

آسیب شناسی اجتماعی شهر و نقش سرمایه های اجتماعی در کاهش آن

داود نادمی

ماهر روستایی در شهرها و جذب آنها در اقتصاد غیر رسمی شهر نخستین بارقه های آسیب های اجتماعی را در شهرها روشن کرده و نامی را که بر آمده از فشردگی زیاد انسانها در کنار یکدیگر است به همراه می آورد. آنچنان که نامی افراد بعنوان يك پدیده مهم بین المللی در مجمع عمومی سازمان ملل متحد در ۱۹۸۰ مورد بحث قرار گرفت (گومز بواندایا، ۱۳۸۰: ۵)

تعاریف آسیب شناسی

و آسیب شناسی اجتماعی:

آسیب شناسی یعنی «بررسی و شناخت ریشه بی نظمی ها در ارگانیسم انسانی در همسانی کالبد انسانی با کالبد جامعه». اصطلاح آسیب شناسی اجتماعی برای بررسی و ریشه یابی بی نظمی های اجتماعی به کار می رود. آسیب شناسی اجتماعی مفهوم تازه ای است که در سده نوزدهم از علوم زیستی گرفته شده و دانشی است برای بررسی و ریشه یابی بی نظمی های اجتماعی. این رشته از دانش در سده بیستم تکامل پیدا کرده و جامعه همانند يك کالبد زیستی شمرده شده و موضوعات اجتماعی مانند موضوعات علوم زیستی تجزیه و تحلیل شد و پاره ای از اصطلاحات زیست شناسی و دانش پزشکی نیز در علوم اجتماعی به کار رفت، که از آن جمله واژه «پاتولوژی» یا آسیب شناسی است که در علوم اجتماعی پیشوند Socio به

پیشگفتار:

زندگی شهری در سده بیست و یکم به گونه ای است که پیش از این وجود نداشت. امروزه بیش از نیمی از جمعیت جهان در شهرها زندگی می کنند. بر پایه برآوردهای بانک جهانی تا سال ۲۰۲۵، ۸۸ درصد از رشد جمعیت، در نواحی شهری بزرگ روی خواهد داد و ۹۰ درصد از رشد شهری در کشورهای در حال توسعه جذب خواهد شد. با در نظر گرفتن این مطالب باید پذیرفت که شهرها از گوناگونی بیشتری برخوردار خواهند شد (Thorns, 2002:2). گونه گونی بیشتر قومیتها و فرهنگها در کنار یکدیگر، برگسترگی آسیب های اجتماعی در شهر دامن زده و سبب بروز آسیب های اجتماعی گسترده ای در زمانها و مکانهای گوناگون می شود آنچنان که بشر در هیچ دوره ای به این اندازه دچار گمراهی اخلاقی نشده و جامعه بشری در هیچ دوره ای چون امروز با مصیبت های ناشی از جرایم، گمراهیها و جنایات روبرو نبوده است. برای این که تصویری از این امر پیش رو داشته باشیم کافی است به آماری از ایالات متحده آمریکا در این زمینه توجه کنیم. میزان جرایم در ۱۹۶۷ نزدیک به ۸/۳ میلیون مورد، در ۱۹۶۸ نزدیک به ۵/۴ میلیون و در ۱۹۸۰ بیش از ۱۰ میلیون مورد بوده است و در بیشتر نقاط جهان همین مقیاس صادق است (قائمی، ۱۳۶۶: ۳). گسترش فقر و تکامل ماشینیسم، سستی و تزلزل ارکان اخلاقی، پوچ گرایی ها، افزایش نیروی کار غیر

آن افزوده شد: یعنی بررسی بیماریهای اجتماعی.

افزون بر این تعریف در زیر چند نمونه از تعاریف آسیب‌شناسی اجتماعی را می‌آوریم:

۱- خاستگاه پاتولوژی در زیست‌شناسی و پزشکی ریشه‌یابی بیماریهای تن است و خاستگاه آسیب‌شناسی اجتماعی در علوم اجتماعی هم بررسی بی‌نظمی‌ها و نابسامانیهای اجتماعی است. بنابراین گستره این رشته از دانش، بررسی پدیده‌ها و رفتارهایی است که در اجتماع، طبیعی شمرده نمی‌شوند (مساواتی آذر، ۱۳۷۴: ۳۹)

۲- در يك نظام اجتماعی هنگامی که رفتارها به گونه چشم‌گیری از «هنجار همگانی» دور می‌شود و مورد کیفر قرار می‌گیرد، آسیب اجتماعی نامیده می‌شود (Hoult, 1972:74). دردها و نابسامانیهای اجتماعی که در آسیب‌شناسی بررسی می‌شود، علل دشمنی‌گروها و طبقات، آثار و پیامدهای اختلالات روانی در کشمکشهای اجتماعی، بزهکاری کودکان، نوجوانان و جوانان و نیز علل پیدایش و تشدید آن و شیوه‌ها و داده‌های پیشگیری و درمان آنها را در بر می‌گیرد (قائمی، ۱۳۶۶: ۲۳). بنابراین دانش آسیب‌شناسی اجتماعی، دردها و مشکلات اجتماعی را همانند بیماریهای بدن انسان قابل شناسایی و درمان می‌داند.

ولی نکته‌گفتنی در تفاوت میان بیماریهای اجتماعی و جسمی این است که ریشه و سبب بیماری بدنی در همه جای جهان یکی است و برای همه افراد کمابیش یکسان است و از این رو راه درمان و پیشگیری می‌تواند همسان باشد، ولی انگیزه‌ها و علل بیماریهای اجتماعی در جوامع گوناگون متفاوت است. پس شیوه‌های درمان نیز گوناگون خواهد بود. آنچنان که امیل دورکیم (۱۸۵۱-۱۹۱۷) جامعه‌شناس مشهور فرانسوی، می‌گوید: در دو اجتماع گوناگون، تنها شباهت پدیده‌های اجتماعی نمی‌تواند با هم سنجیده شوند زیرا هر يك تابعی از يك نظام اجتماعی جداگانه هستند. (توسلی، ۱۳۷۹: ۱۴۱)

ویژگیهای آسیب:

۱- توزیع نامتناسب منابع: در بسیاری از موارد تنها بزهکار نیست که می‌تواند بیمار باشد بلکه بیمار تمام جامعه است زیرا جامعه در توزیع منابع درست عمل نکرده است.

۲- نسبی بودن: یعنی این که آسیبهای اجتماعی از

جامعه‌ای به جامعه دیگر و از زمانی به زمان دیگر تفاوت دارد (ملکی، ۱۳۸۲: ۲۳). رفتاری می‌تواند در جامعه‌ای جرم یا آسیب شمرده شود ولی در جامعه دیگر خیر (یان کرایب، ۱۳۸۲: ۷۱).

۳- عادی بودن: به این معنی که وجود آسیب در جامعه عادی است. یا به گفته «امیل دورکیم» بروز جرم یا آسیب بهنجار و طبیعی است (همان ف ص: ۷۲) یعنی وجود آسیب در جامعه پدیده‌ای عادی است و هنگامی مسئله‌ساز است که از حالت عادی بیرون رود.

۴- جمعی و محیطی بودن: به گفته «سادلند» گمراه شدن پدیده‌ای جمعی و آموختنی است و يك چیز اثری نیست.

۵- جزئی بودن: این است که رفتار بزهکار تنها در پاره‌ای موارد جدا از شکلهای عادی است و در بسیاری از موارد دیگر پیرو ضوابط است (ملکی، ۱۳۸۲: ۲۲).

نظریه‌های جامعه‌شناسی:

جامعه‌شناسان ثابت کرده‌اند که خطوط اصلی منش و طبیعت انسان را محیط اجتماعی تعیین می‌کند، یعنی ارگانیزم انسانی هر چه باشد در دست توانای جامعه قرار گرفته و هماهنگ با نیازهای اجتماعی تشخص پیدا می‌کند (مساواتی آذر، ۱۳۷۴: ۱۷). در زیر به برخی از نظریه‌ها در

○ آسیب‌شناسی اجتماعی مفهوم تازه‌ای است که در سده نوزده از علوم زیستی گرفته شده و دانشی است برای بررسی و ریشه‌یابی بی‌نظمی‌های اجتماعی. این رشته از دانش در سده بیستم تکامل پیدا کرد و جامعه‌همانند يك کالبد زیستی شمرده شد و موضوعات اجتماعی مانند موضوعات علوم زیستی تجزیه و تحلیل شد و پاره‌ای از اصطلاحات زیست‌شناسی و دانش پزشکی نیز در علوم اجتماعی به کار رفت.

آمار جرم و جنایت از آن منطقه ۲ است. اعضای دیگر مکتب شیکاگو از جمله «شاو» و «مکی» برای تبیین علل رویداد جرم در منطقه در حال تغییر کوشیدند. به نظر آنها علت کثرت رفتاری در این منطقه ناشی از نبود سازماندهی اجتماعی است. به این معنی که شیوه نر مال رفتار، در همه سطوح جامعه به یک شکل نفوذ نکرده است. این مناطق زیر اثر نیروهای ویرانگری قرار دارند که کارکردهای اجتماعی را فلج می‌کنند و جامعه را از حالت طبیعی و تعادل بیرون می‌آورد «شاو» و «مکی» ثابت کردند که در محلات کثیف همراه با از بین رفتن کنترل‌های اجتماعی، اعمال جنایی به شکل طبیعی جلوه می‌کند (همان، ص: ۸۷).

پ- مکتب محیط فرهنگی و اجتماعی:

لاکاسانی (۱۸۴۳-۱۹۲۴) و مانوویه (۱۸۵۰-۱۹۲۳)، منشآت بهکاری را در اثر گذارهای فرهنگی و اجتماعی یافته‌اند. بر پایه نظریه‌ای که لاکاسانی پایه‌گذاری کرد، بزهارقربانی بیچاره نظام اجتماعی است و نقص سازمان اجتماعی او را بزهارقربان کرده است. دکتر لاکاسانی زیر اثر افکار پاستور می‌گوید که تبهکاری یک میکرب اجتماعی است که تنها در محیط مساعد رشد می‌کند (مساواتی آذر، ۱۳۷۴، ص: ۲۰).

ت- نظریه یادگیری یا فراوانی معاشرت:

این نظریه توسط «ادوین ساترلند» و «کرسی» در دهه‌های ۱۹۳۰ و ۱۹۴۰ پی‌ریزی شد. به نظر آنها جنایت و گمراهی از راه انتقال فرهنگی در گروه‌های اجتماعی، بروز می‌یابد و آنها مفهوم بی‌سازمانی را کنار گذاشته و مسئله یادگیری اجتماعی را زیربنای گفت‌وگوی خود قرار می‌دهند (ممتاز، ۱۳۸۱: ۸۹). بر پایه فرضیه «ساترلند» مردمان الگوهای رفتار مجرمانه را از همان فراگرد الگوهای رفتار قرار دادی، فرامی‌گیرند. به باور «ساترلند»، رفتار مجرمانه رفتار انسان است و باید در درون همان چارچوبی که برای تبیین رفتارهای انسان به کار می‌رود تبیین شود. به نظر او شخصی که الگوهای رفتار مجرمانه را فرامی‌گیرد، زمانی که فرصتی گیر آورد به احتمال بیشتر در فعالیت مجرمانه درگیر می‌شود (یعقوبی، ۱۳۷۹: ۱۰۹).

شهرنشینی و آسیب‌های اجتماعی:

نویسندگان یونان و روم، در نوشته‌های خود از اخلاقی

○ نکته گفتنی در تفاوت میان بیماریهای اجتماعی و جسمی این است که ریشه و سبب بیماری بدنی در همه جای جهان یکی است و برای همه افراد کمابیش یکسان است و از این رو راه درمان و پیشگیری می‌تواند همسان باشد، ولی انگیزه‌ها و علل بیماریهای اجتماعی در جوامع گوناگون متفاوت است. پس شیوه‌های درمان نیز گوناگون خواهد بود.

زمینه آسیب‌های اجتماعی اشاره می‌کنیم:

الف- نظریه دورکیم:

جامعه‌شناس بزرگ فرانسوی بر این باور است که آسیب یک پدیده طبیعی-اجتماعی است. او می‌گوید: در هر جامعه انسانی جرم بروز می‌کند، پس جرم همراه با زندگی اجتماعی است و باید آنرا در میان کارکرد ساختهای اجتماعی جستجو کرد نه در حالت‌های روانی فردی و یا انگیزه‌های مربوط به آن. (یان کرایب، ۱۳۸۲: ۱۲۶).

ب- مکتب شیکاگو:

شهر شیکاگو در دهه ۱۹۲۰ با توجه به مطالعات اکولوژیکی، نظریه تنازع بقا داروینی و اقتصاد بازار مورد توجه قرار گرفت. امواج پی‌درپی مهاجران، به دیدگاه فرایندهای مسلط انجامید که عبارت بود از: هجوم، توالی، تسلط (Thorns, 2002:7). این مکتب دو موضوع را مورد بررسی قرار می‌دهد. نخست اینکه توزیع فعالیتها در فضا و زمان محیط شهری چگونه از دستیابی به اهداف گروهی جلوگیری می‌کند و یا به آن کمک می‌کند دوم اینکه این گونه توزیع چگونه بر تجربه اجتماعی افراد اثرگذار است. (ممتاز، ۱۳۸۲: ۸۲). یکی از کارهای انجام شده در این مکتب، مربوط به «ارنست برگس» است که شهر را به دایره‌هایی بخش می‌کند با این باور که در هر یک از این دایره‌ها فعالیت ویژه‌ای جریان دارد. به نظر برگس بیشترین

سکونتگاههای غیر رسمی و آسیبهای اجتماعی:

سکونتگاه غیر رسمی یا «حاشیه» اصطلاحی است که به محله‌های مسکونی نامتعارف گفته می‌شود. پدیده حاشیه‌نشینی با نامهای گوناگون محلی شناخته می‌شود از جمله، «فیولاس» در برزیل، «گئجه گوئندو» در ترکیه، «بیدونیلز» در بخش‌هایی از آفریقای شمالی. در زبان انگلیسی نیز شماری از اصطلاحات نارسا برای پوشش دادن ماهیت چنین سرپناهی ساخته شده است برای نمونه واژه‌های: «موقتی»، «کنترل نشده» و «خودبه‌خودی» (در اکایس، ۱۳۷۷: ۲۱). سالها چنین می‌پنداشتند که ساکنان محله‌های فقیرنشین و حاشیه‌نشین «کالای آب آورده و دور ریختنی جامعه شهری اند. خانوارهایی تهیدست، و بیشتر کوچنده که جز فشار فزاینده بر روی شبکه خدمات‌رسانی هیچ‌گونه کمکی به اقتصاد شهری نمی‌کنند. به گفته اسکار لوئیس این مردمان در گونه‌ای فرهنگ فقر زندگی کرده و توانایی، انگیزه یا اندیشه‌ای برای بهتر کردن جایگاه خود ندارند. گفتنی است که پس از سالهای ۱۹۷۰ این تفکر ماهیتی جداگانه یافت و بر ارزش و اهمیت و جایگاه ساکنان سکونتگاههای غیر رسمی در شهر

نبودن و فساد شهرها سخن گفته و صداقت روستاییان را ستایش کرده‌اند (فرجاد، ۱۳۷۴: ۱۹۵).

ژان ژاک روسو در پاسخ به پرسش نشریه «مرکور دوفرانس» آکادمی دیژون با عنوان «آیا پیشرفت علوم و فنون انسانها را بهتر و سعادتمندتر کرده است؟» پاسخ می‌دهد که: «انسانها خوب زاده می‌شوند ولی جامعه آنها را شرور می‌سازد. او سبب این امر را یکی طبیعی انسانها، باور داشتن به برتری اخلاقی انسانهای وحشی نسبت به انسانهای متمدن، روستائیان نسبت به شهرنشینان و قدیمی‌ها نسبت به متجددین (موسکاو بوتول، ۱۳۷۰: ۲۵۴، ۲۵۶).

بر اثر انقلاب صنعتی شمار بسیاری از مردم در سده‌های نوزدهم و بیستم از خانه‌های روستایی‌شان کنده شده و به محیط‌های شهری سرازیر شدند. گسترش شهرها فهرست بی‌پایانی از مسایل شهری و آلودگی گرفته تا سروصدا و فشرده‌گی خودروها را پدید آورد (Ritzer, 2002: 9). مهمترین ویژگیهای شهرنشینی که از نظر آسیب‌شناسی چشمگیر است این چنین اند:

۱- به پیدایش جامعه توده‌وار یا گسترده انجامیده است.
۲- به اختلافات طبقاتی و تفاوت‌های اجتماعی افزوده است.

۳- میان هنجارها و نقش‌های اجتماعی افراد برخورد و تضاد پدید آورده است.

۴- به باشیدگی روابط شخصی افراد کمک کرده است (فرجاد، ۱۳۷۴، ص: ۱۸۹).

۵- در شهرهای بزرگ به سبب افزایش بسیار جمعیت، هیجان، آشفتگی، نگرانی، ترس و تشویش دلهره در بین شهرنشینان رو به فزونی است.

۶- رشد چشمگیر جمعیت در شهرها، بسیاری از شهروندان را با دشواریهایی چون سستی، بی‌حالی بی‌تعادلی جسمی و روانی روبه‌رو می‌کند.

۷- آمارهای جرایم و بزهکاری در شهرها بویژه شهرهای بزرگ، نشانگر فزونی این پدیده در دهه‌های گذشته است که در جای خود از گسترش شهرنشینی ریشه گرفته است.

۸- انحرافات جنسی شکلهای گوناگون اعتیاد و مصرف نوشابه‌های الکلی در شهرها بیشتر از روستاهاست (محسنی، ۱۳۵۷: ۲۱۲).

○ بر پایه فرضیه «ساترلند» مردمان الگوهای رفتار مجرمانه را از همان فراگرد الگوهای رفتار قرار دادی، فرامی‌گیرند. به باور «ساترلند»، رفتار مجرمانه رفتار انسان است و باید در درون همان چارچوبی که برای تبیین رفتارهای انسان به کار می‌رود تبیین شود. به نظر او شخصی که الگوهای رفتار مجرمانه را فرامی‌گیرد، زمانی که فرصتی گیر آورد به احتمال بیشتر در فعالیت مجرمانه درگیر می‌شود.

محرومیت شهری نخست در آمریکا (دهه ۱۹۶۰) در پاسخ به شورشهای ساکنان «گتوها»ی سیاهپوست نشین بخش مرکزی شهرها مطرح شد سپس در انگلیس در دهه ۱۹۷۰ و بویژه در پی شورشهای غیر سفیدی بخش مرکزی شهرهای لیورپول و لندن با عنوان «آسیب‌شناسی اجتماعی و محرومیت شهری» ظهور کرد به نظر می‌رسد که در نواحی مرکزی شهری ساکنان فقیر و گرفتار همچون خانوارهای کوچک، بازنشستگان، گروههای تنها و بیکار با ضریب تکفل بالا و وابستگی زیاد به خدمات اجتماعی ساکن هستند (Bla-chin, 1998, p: 191). بررسی تیمهای پژوهشی در ۱۹۷۷ نشان داد که محرومیت شهری بر آیند بی‌قراری یا ناراحتی شهری نیست بلکه از آثار بیکاری، کاهش درآمد، مسکن فقیر و محیط فرسوده است.

پس به جای تکیه بر راه‌حلهای فیزیکی مانند تخریب، پاکسازی و نوسازی و پهن کردن خیابانها برای بهبود بخشیدن به مرکز شهر، مشکل مرکز شهر یک «مشکل اجتماعی» شمرده شد.

سیاستهای پاکسازی و نوسازی فقر و محرومیت شهری را به نقطه دیگری خواهد برد، از این رو فرسودگی که برآمده از فقر و محرومیت شهری است باید از راه دیگری از میان برداشته شود (رهنما، ۱۳۷۴: ۲۰). نظریه دیگر در زمینه پیوند داشتن آسیب اجتماعی با عوامل اقتصادی، تئوری مشهور «ماتریالیسم تاریخی» در سوسیالیسم و نظریه «ژان دولارد» است. به باور مارکس رواج بزه برآمده از شرایط اقتصادی است یا به سخن درست‌تر و رساتر رژیم سرمایه‌داری ریشه بروز جرایم است و ارتکاب جرم بازتاب

و اقتصاد شهری تاکید شد و به سیاستهای دارایی مبنا برای توانمندسازی این محلات تغییر ماهیت داد. تعریف سکونتگاه غیررسمی از کشوری به کشور دیگر گوناگون است و به گوناگونی پارامترها و عناصر بستگی دارد (Srivinas, 2004, :1). دکتر اسمیت در اکامیس می‌گوید: «اصطلاح سکونتگاههای عدوانی یا مسکن عدوانی یعنی؛ نقض کردن و یا سرپیچی از تمام قوانین ناظر بر سکونت در یک زمین یا قوانین ساخت و ساز مسکن (Carter, 1989) (397-398). این اصطلاح ناحیه‌ای مسکونی در یک شهر (بویژه کلان شهر) را به یاد می‌آورد که فقرای بسیاری در آنجا سکونت گزیده‌اند که توان دستیابی به زمین اجاره‌ای یا ملکی را ندارند و از این رو به صورت عدوانی، به شکل خصوصی و یاعومی در زمین خالی ساکن می‌شوند (Srivinas, 2004). (p:1) حاشیه‌نشینی با آسیب یا جرم پیوند مستقیم دارد که نمونه روشن آن را در شهر پاکدشت تهران مشاهده کردیم. تنوع، تحمل و اختلاف چشمگیر طبقات اجتماعی ساکن شهرهای بزرگ، گرانی و سنگینی هزینه‌های جاری زندگی سبب می‌شود تا کوچندگان غیر متخصصی که در آمد آنان پاسخ هزینه‌هایشان را نمی‌دهد جهت برآوردن نیازهای خود دست به هر کاری حتی غیرقانونی بزنند. در چنین مناطقی به سبب از بین رفتن ارزشهای انسانی، ناهنجاریهای اجتماعی به سرعت رشد می‌کند و اعمالی چون دزدی، اعتیاد، قاچاق، فحشا و مانند آن‌ها در آنجا بیش از بافت اصلی شهری دیده می‌شود (حسین زاده دلیر، ۱۳۷۰: ۶۵).

نقش عوامل اقتصادی در آسیبهای اجتماعی:

مشکلات اجتماعی سبب اصلی آسیبهای اجتماعی شمرده شده و اقتصاددانان و پاره‌ای از جامعه‌شناسان ریشه اصلی کژراهه‌های اجتماعی را در عوامل اقتصادی اعلام کرده‌اند (فرجاد، ۱۳۷۴: ۱۱۶). یکی از نظرات داده شده در این زمینه تئوری فقر و محرومیت شهری و الگوی برنامه‌ریزی اجتماعی است. این نظریه در پایان دهه ۱۹۶۰ و آغاز دهه ۱۹۷۰ برای برنامه‌ریزی فیزیکی و اقتصادی در نظر گرفته شد. برنامه‌ریزی اجتماعی به جای تاکید بر فضاها و بناهای شهری بر دشواریهای اجتماعی بویژه مشکلات شهروندان متمرکز می‌شود. تئوری فقر و

○ بر اثر انقلاب صنعتی بسیاری از مردمان در سده‌های نوزدهم و بیستم از خانه‌های روستایی شان کنده و به محیطهای شهری سرازیر شدند. گسترش شهرها فهرست بی‌پایانی از مسایل شهری و آلودگی گرفته تا سروصدا و فشرده‌گی خودروها را پدید آورد.

○ اختلاف چشمگیر طبقات اجتماعی ساکن شهرهای بزرگ، گرانی و سنگینی هزینه‌های جاری زندگی سبب می‌شود تا کوچندگان غیر متخصصی که درآمد آنان پاسخ هزینه‌هایشان را نمی‌دهد برای برآوردن نیازهای خود دست به هر کاری حتی غیرقانونی بزنند. در چنین مناطقی به سبب از میان رفتن ارزشهای انسانی، ناهنجاریهای اجتماعی به سرعت رشد می‌کند.

بیدادگری اجتماعی است. نجات انسان و درمان بی‌کسی و بدبختی او در حمله مشترک بر ضد فقر نهفته است. برپایه نظریه «ژان دولارد» انسان به سبب کشمکشهای درونی که بر اثر محرومیت در او ایجاد می‌شود، واکنش نشان می‌دهد. «ژان دولارد» به نظریه خود از سه دیدگاه عمومی زیر جنبه علمی می‌دهد:

۱- این فقر است که واکنشهای خشونت‌آمیز را تحریک می‌کند.

۲- نباید انتظار داشت که سیاست کیفر دادن، از بزهکاری دوباره جلوگیری کند و یا میزان بزهکاری را کاهش دهد.

۳- برای کاهش بزهکاری، دگرگونی شرایط زندگی و به کارگیری روشهای تربیتی و دگرگونی در نظام رایج امری ضروری است (مساواتی آذر، ۱۳۷۴: ۶۰).

امکانات محلی و کاهش آسیبهای اجتماعی:

هر چند بر نامه‌ریزان و سیاستمداران اهمیت امکانات محلی، مانند سرمایه‌های فیزیکی (مسکن، جاده‌ها و فضاهای عمومی) و سرمایه اجتماعی (شبکه‌های مردمی اعتماد و رابطه متقابل) را در افزایش سلامت اجتماعات روشن شناخته‌اند ولی ارتباط بین این امکانات و سیاست‌گذاری‌ها چندان روشن نیست. (Arefi, 2004:2).

سیاستهای دارایی-مبنا، برای گسترش اجتماع محلی در برابر رویکرد نیاز مبنا قرار دارد. در رویکرد دارایی مبنا تمام امکانات اجتماع محلی پایه توسعه شمرده می‌شود. ولی در رویکرد نیاز-مبنا، نیازهای اجتماع محلی پایه توسعه قرار می‌گیرد. رویکرد دارایی مبنا سه ویژگی دارد:

(۱) بر ظرفیت‌سازی تأکید دارد و لذا فرایندگراست

(۲) به سبب بسیج کردن همه امکانات اجتماعی و کالبدی اجتماع محلی، جامع‌نگر است (۳) سرانجام آنکه اهمیت ابزاری دارد، زیرا سرمایه اجتماعی و کالبدی را به عنوان ابزاری برای رسیدن به دیگر اهداف به کار می‌برد (عارفی: ۲۲). آنچه که از نظر آسیب‌شناسی اجتماعی اهمیت دارد، بهره‌گیری از این رویکرد در کاهش دادن آسیبهای اجتماعی است.

امکانات محلات شهری در دو سطح بررسی شدنی است:

۱- سرمایه‌های اجتماعی

۲- سرمایه‌های کالبدی

در ادامه به بررسی نقش هر یک از امکانات در کاهش دادن آسیبهای اجتماعی می‌پردازیم:

سرمایه‌های اجتماعی و کاهش آسیبهای اجتماعی:

اصطلاح «سرمایه اجتماعی» نخستین بار پیش از ۱۹۱۶ م، توسط «هانی فان» از دانشگاه ویرجینیای غربی مطرح شد. اما با وجود اهمیت آن در پژوهشهای اجتماعی تا ۱۹۶۰ که «جین جاکوب» آن را در برنامه‌ریزی شهری بکار برد، شکل جدی به خود نگرفت (الوانی و سید نقوی، ص ۴). «جین جاکوب» در اثر خود با عنوان «مرگ و زندگی شهرهای بزرگ آمریکا» می‌گوید که شبکه‌های اجتماعی فشرده در محله‌های حومه‌های قدیمی و مختلط شهری، صورتی از سرمایه اجتماعی است و در مورد نظافت، کاهش جرم و جنایت خیابانی و دیگر تصمیمات کیفیت زندگی، مسئولیت بیشتری (در سنجش با نهادهای رسمی مانند پلیس) از خود نمایش می‌دهند. «پیر بوردیو» از اصطلاح «فضای اجتماعی» که بر آئیند دو سرمایه اقتصادی و فرهنگی است نام می‌برد و هدف او بازسازی نظریه قشربندی مارکسیستی است. شبکه روابط و نهادهایی که به عنوان زمینه‌های سرمایه اجتماعی مورد نظر «بوردیو» است،

اعضای يك شبکه به عنوان منبع با ارزش اشاره دارد که با ایجاد هنجارها و اعتماد متقابل سبب تحقق اهداف اعضا می شود. سخن گفتن از سرمایه اجتماعی در طرحهای توسعه شهری، بیشتر مبتنی بر مشارکت شهروندان و مسئولیت پذیری آنها در پاسداری از دارایی شهری است که در زمینه کاهش و جلوگیری از آسیبهای اجتماعی به سبب همین مسئولیت پذیریها و تعریف قواعد و هنجارهای غیر رسمی از سوی باشندگان محله از بروز جرم در این فضاها جلوگیری می کند.

پس تولید سرمایه اجتماعی و افزایش آن در سطح محلات به منظور کاهش آسیبهای اجتماعی اهمیت می یابد. منابع تولید سرمایه اجتماعی عبارتند از:

- ۱- منابع طبیعی: شامل خویشاوندی و تژاد و قومیت
 - ۲- منابع نهادی: که یکسره عقلانی و رسمی است؛ یعنی هنجارهایی که بر اثر کنش هدفمند مؤثر بر اجتماع از سوی نهادی مشخص مانند دولت ساخته شده باشد.
 - ۳- منابع رفتاری خودجوش: این هنجارها به جای آنکه از قانون یا نهادهای رسمی سر برکشند، از کنشهای متقابل اعضای يك اجتماع پدید می آیند و گزینشی نیستند.
 - ۴- منابع برون زاشامل دین، ایدئولوژی و فرهنگ و تاریخ مشترك. (همان)
- هنجارهای اجتماعی غیر رسمی به سبب افزایش تعهد

○ یکی از نظرات داده شده در زمینه شناخت آسیبهای اجتماعی تئوری فقر و محرومیت شهری و الگوی بر نامه ریزی اجتماعی است. این نظریه در پایان دهه ۱۹۶۰ و آغاز دهه ۱۹۷۰ برای برنامه ریزی فیزیکی و اقتصادی در نظر گرفته شد. بر نامه ریزی اجتماعی به جای تاکید بر فضاها و بناهای شهری بر دشواریهای اجتماعی بویژه مشکلات شهروندان متمرکز می شود.

بیشتر در جهت ایجاد قشر بندهای اجتماعی و بازنگری در سلسله مراتب اجتماعی (به عنوان جایگزین طبقات) به کار می رود که تنها بر پایه مؤلفه های اقتصادی است. اما ادبیات کنونی این حوزه بیشتر از دیدگاههای «جیمز کلمن» در دهه ۱۹۸۰ و «رابرت پانتنم» در دهه ۱۹۹۰ تاثیر می گیرد (خاندوزی: راهبرد) که در جدول زیر نظرات این سه دانشمند نشان داده شده است.

با دقت در این نظریه ها روشن می شود که سرمایه اجتماعی به تمام روابط غیر رسمی، پیوندها و ارتباطات

جدول ۱- تعاریف گوناگون از سرمایه اجتماعی بر پایه هدف و سطح تحلیل

محورها	پژوهشگران	تعریف سرمایه اجتماعی	هدف	سطح تجزیه تحلیل
بورديو		- منابعی هستند که منافع عمومی را ارزیابی می کنند	- رسیدن به سرمایه اقتصادی	- افراد در حال رقابت با هم (فرد به فرد)
کلمن		- جنبه هایی از ساختار اجتماعی است که افراد، آن را برای رسیدن به منافع خود به کار می برند	- رسیدن به سرمایه اقتصادی	- افراد در گروه های فAMILI و اجتماعی
پوتنام		- اعتماد، هنجارها و شبکه هایی که آسان کننده همکاری اعضای اجتماع برای رسیدن به منافع مشترك است	- رسیدن به دموکراسی و توسعه اقتصادی	- حکومت های سیاسی در سطح ملی (گروه با حکومت ملی)

وارد شود. در آغاز سده بیستم «دانیل برنهام»، معمار شیکاگویی، که بعدها یکی از قهرمانان شهرسازی مدرن شد، قانونی را تدوین کرد که تا ۷۵ سال بر معماری و طراحی شهری سایه افکند. برنهام می‌گفت «طرح‌های کوچک طراحی نکنید، زیرا این گونه طرح‌ها نیروی ندارند تا خون انسان را به جوش آورند و شاید هم خودشان می‌میرند. طرح‌های بزرگ طراحی کنید، امیدتان و همتتان را بالا نگه دارید و به یاد داشته باشید که هنگامی که یک اثر ثبت شد هرگز نمی‌میرد. سالها پس از رفتن، آن اثر با قدرت تمام باقی می‌ماند.» پس از هفتاد و پنج سال، پروفیسور «مارشال برمان» دانشمند علوم سیاسی نوشت: «امروز دیگر با ساختن، هیچ‌گونه احساس خوشی و رضایت بدست نمی‌آید. آن ماجراجویی، لذت و شجاعتی که روزی در پیدایش یک اثر معماری وجود داشت دیگر احساس نمی‌شود. در یک چنین حالتی بی‌گمان ما، هم‌روش ساخت (فرایند) و هم‌فرآورده آنرا محکوم می‌کنیم، زیرا هر چه می‌سازیم انبوهی است از زشتی و از مزدوری کثیف و نمودی است از ثروت‌های بادآورده و طوفانی سرشار از زباله و سروصدا. طرح‌های بزرگ جان و روح انسان را تباہ می‌کند. خطایی است از روی

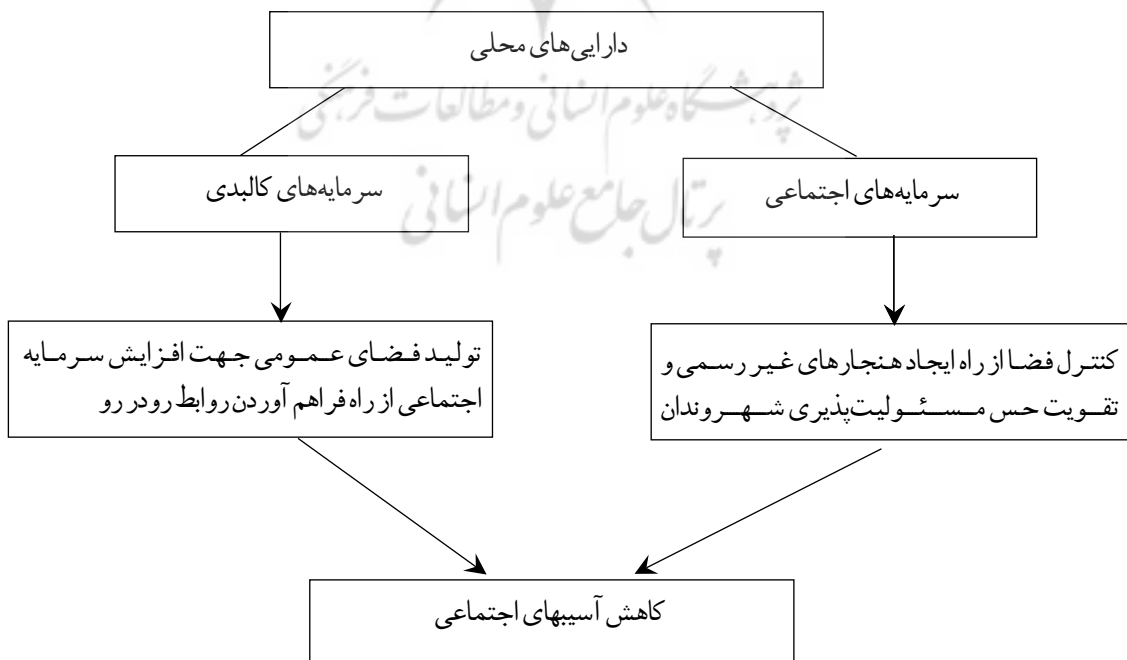
اخلاقی اعضا و تداوم سنت‌های اجتماعی، پابندی بیشتر ساکنان محله به این هنجارها، خودبه‌خود مانعی در برابر آسیب‌های اجتماعی و جرم‌های خیابانی است.

سرمایه کالبدی و کاهش آسیب‌های اجتماعی:

همان‌گونه که آمد، سرمایه کالبدی محلات شهری، مسکن، خیابان و فضاهای عمومی است که در این میان فضاهای عمومی می‌تواند از یک سو با فراهم آوردن زمینه‌های ارتباط همسایگی، روابط رودررو و نمایش هنجارهای غیررسمی رایج در فضای اجتماعی محلات، سبب پاگرفتن این روابط شده و از سوی دیگر سبب افزایش سرمایه‌های اجتماعی شود. پس طراحی‌های مناسب شهری می‌تواند با فراهم آوردن فضاهای مناسب ارتباطات اجتماعی و ایجاد حس اجتماعی نسبت به مکان، و نیروبخشی به هویت جمعی، از بسیاری از آسیب‌ها جلوگیری کند (شکل ۱).

توهم در تولید فضای شهری بیشتر از سوی معماران و کارگزاران برنامه‌ریزی شهری سبب شد تا پس از دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ انتقادهای گسترده‌ای بر شهرسازی مدرن

شکل ۱- امکانات محلی و کاهش آسیب‌های اجتماعی

گسترش پرهیز ناپذیر شهر و شهرنشینی در روند جهانی شدن پدیده‌ها، در روزگار ما بر دامنه آسیب‌های اجتماعی افزوده می‌شود و ناامنی نیز در شهرها گسترش خواهد یافت. پس برای مدیریت شهرنشینی شتابان و آسیب‌های اجتماعی برآمده از آن باید با این پدیده برخوردی سیستماتیک داشت و در زدودن دشواری‌های اجتماعی، همه عوامل اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی را یک زنجیره پیوسته به هم دانست.

نکته دیگر این که هر آسیب اجتماعی باید در متن جامعه‌ای که در آن روی داده بررسی شود و دست کم از گسترش قوانین در این زمینه پرهیز کرد. زیرا که شاید یک آسیب اجتماعی در جامعه‌ای ویژه از عواملی برخاسته باشد که در جوامع دیگر نباشد. از این رو برای کاهش آسیب‌های اجتماعی در سطح محلات موارد زیر پیشنهاد می‌شود:

۱- چون هیچ جامعه‌ای نمی‌تواند بدون فقرزدایی آسیب‌های اجتماعی را ریشه کن کند، پس، از بین بردن فقر و ایجاد اشتغال ویژه در بین نسل جوان باید در آغاز برنامه‌های توسعه قرار گیرد.

۲- توانمندسازی محلات فقیرنشین شهری با توجه به سیاست‌های دارای مبنای بهره‌گیری از توانایی‌های این محلات برای باز توسعه اقتصادی-اجتماعی

۳- بهره‌گیری از سرمایه‌های اجتماعی و کالبدی باشندگان محلات شهری در راستای کاهش آسیب‌های اجتماعی

۴- جلوگیری از کوچیدن مردمان روستاها و شهرهای کوچک به سوی کلان‌شهرها با گرایش به سوی تهیه کردن برنامه‌ریزی‌های شهری و منطقه‌ای پایدار. زیرا بی‌هویتی مکانی و اجتماعی سبب بسیاری از دشواری‌ها می‌شود.

فکر و برنامه بدون توجه به ارزش‌های اجتماعی» و در همان زمان «شوماخر» در «کوچک زیباست» نوشت: طرح‌های بزرگ را باید کنار گذاشت و از طرح‌های کوچک بهره گرفت و افزود که در اساس، هر برنامه‌ریزی و طراحی کوچک در مقیاس انسانی از نظر ماهیت زیباست (بحرینی، ۱۳۷۸: ۱۵۶). ایده «کولازشهر» که «کالین رو» و «فرد کوتر» از پیشروان تفکر زمینه‌گرایی در آمریکا، آن را بنا نهادند پاسخی به تفکر نوگرایی بود که در آن بناهای شهر را مانند اشیای معماری می‌بنداشتند و آنها را به تنهایی و با نماهای از هم متمایز و جدا از زمینه طراحی می‌کردند. آنها از شهرسازان خواستند که در این الگوی اندیشیدن بازنگری کنند و از طراحی نواحی بزرگ پرهیزند و در برابر بر نواحی کوچک متمرکز شوند (تولایی، ۱۳۸۰: ۳۷). به باور زمینه‌گرایان اجتماعی- فرهنگی، فرهنگ قواعدی را می‌آفریند که شکل ساخته شده بازتابی از آن است. مردم به کمک فرهنگ یعنی مجموعه ارزش‌ها، باورها، جهان‌بینی و نظام‌های نمادی مشترک به محیط خود معنی می‌دهند و فضای خالی را به مکان تبدیل می‌کنند. وظیفه شهرسازان ایجاد مکان‌های پایدار است که بهترین تناسب را میان زمینه فرهنگی، کالبدی، نیازها و انتظارات کاربران فراهم آورد (همان، ص: ۴۰)

داشتن رویکرد معناشناختی به فضا و آفرینش طرح‌های کالبدی معنادار، زمینه را برای تقویت حس اجتماعی و میزان سرمایه‌های اجتماعی در میان شهروندان فراهم خواهد آورد.

جریان سیال جمعیت در میان فضاهای شهری و ارتباطات ناآشنا و بیگانه جمعیت با یکدیگر سبب بسیاری از ناراحتی‌های روانی و دشواری‌های اجتماعی می‌شود. از این رو در طراحی و برنامه‌ریزی برای محلات شهری باید کوشید که دست کم از ورود ماشین و جمعیت انبوه بیگانه به محلات جلوگیری شود. زیرا ورود این جمعیت ناآشنا و بیگانه با فرهنگ‌های گوناگون زمینه را برای بروز بسیاری از آسیب‌های اجتماعی فراهم می‌آورد.

فرجام سخن:

روشن شد که عوامل و نیروهای گوناگونی می‌تواند در گسترش آسیب‌های اجتماعی مؤثر باشد. پس با توجه به

○ اصطلاح «سرمایه اجتماعی» را نخستین بار پیش از ۱۹۱۶ م، «هانی فان» از دانشگاه ویرجینیای غربی مطرح کرد. اما با وجود اهمیت آن در پژوهش‌های اجتماعی تا ۱۹۶۰ که «جین جاکوب» آن را در برنامه‌ریزی شهری به کار برد، شکل جدی به خود نگرفت.

○ در آغاز سده بیستم «دانیل برنهام»، معمار شیکاگویی، که بعدها یکی از قهرمانان شهرسازی مدرن شد، قانونی تدوین کرد که تا ۷۵ سال بر معماری و طراحی شهری سایه افکند. برنهام می گفت «به طرحهای کوچک نپردازید، زیرا این گونه طرحها نیرویی ندارند تا خون انسان را به جوش آورند.»

۱۵. گومز بواندیا، هرناندو (۱۳۸۰)، جرایم شهری، گرایشها و روشهای مقابله با آن، ترجمه فاطمه گیوه‌چیان، تهران، دفتر پژوهشهای فرهنگی.

۱۶. محسنی، منوچهر (۱۳۵۷)، جامعه‌شناسی عمومی، مؤلف. ۱۷. مساواتی آذر، مجید (۱۳۷۴)، آسیب‌شناسی اجتماعی ایران (جامعه‌شناسی انحرافات)، تبریز، نوبل

۱۸. ملکی، علی، (۱۳۸۲)، «خلاصه سمینار جامعه‌شناسی شهری» نشریه شارستان، س ۲.

۱۹. ممتاز، فریده (۱۳۸۱)، انحرافات اجتماعی، نظریه‌ها و دیدگاهها، تهران، شرکت سهامی انتشار.

۲۰. موسکا، گائتانو و بوتول، گاستون (۱۳۷۰)، تاریخ عقاید و مکتبهای سیاسی، ترجمه و حواشی حسین شهیدزاده، تهران، مروارید.

۲۱. یعقوبی، صمد، (۱۳۷۸) جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی، (جزوه درسی مقطع کارشناسی گروه جامعه‌شناسی دانشگاه تبریز)

22. Arefi, Mahyar, "An asset - based approach to policy making: revisiting the history of urban planning and neighborhood change in Cincinnati S. Westend, *Cities* Volume 21, Issue 6, December 2004, p; 2

23. Blachin, Paul (1988) *Urban land economics*, U.K Macmilan, Ltd.

24. Srivinas, Hari, "Defining squatter settlements". 2004, available at: <http://www.gdrc.org/uem/define-squatter.html>

25. Carter, Harold, *The study of urban geography*, third edition 1989, Athenaeum Press, Ltd.

26. Hoults, Thomas Ford, (1972) *Dictionary of modern sociology*, Arizona State University.

27. Ritzer, George, (2000) *Sociological Theory*. fifth edition, MC Grow Hill Companies House

28. Thorns, David C (2002), *The Transformation of Cities*, Palagrawe Macmilan.

۵. جلوگیری از سست شدن ارکان خانواده و باورهای مذهبی

۶. توجه به دادن آموزشهای اجتماعی و تربیتی به خانواده‌ها برای بالا بردن فرهنگ خانواده و پرورش حس مسئولیت پدران و مادران در برابر فرزندان خود.

۷. ایجاد فرصتهای شغلی و اجرای بیمه‌های بیکاری

۸. تأسیس مراکز مشاوره‌ای و مددکاری اجتماعی برای مراکز آموزشی-دانشگاهی و خانواده‌ها

۹. گردآوری و لگردان و متکدیان و بازپروری آنها.

۱۰. شناسایی مناطق جرم خیز شهر و استقرار نیروهای امنیتی برای تأمین آسایش شهروندان.

۱۱. گرایش به سوی برنامه‌ریزیهای اجتماعی به جای برنامه‌ریزی‌های یکجانبه فنی-فیزیکی.

منابع

۱. الوانی، سید مهدی، سید نقوی، میرعلی، «سرمایه اجتماعی: مفاهیم و نظریه‌ها»، فصلنامه مطالعات مدیریت، ش ۳۳ و ۳۴.

۲. بحرینی، سید حسین، (۱۳۷۸) تجدد، فراتجدد و پس از آن در شهرسازی، تهران، دانشگاه تهران.

۳. توسلی، غلامعباس (۱۳۷۹)، نظریه‌های جامعه‌شناسی، تهران، سمت.

۴. تولایی، نوین، «زمینه‌گرایی در شهرسازی»، هنرهای زیبا، ش ۱۰.

۵. حسین‌زاده دلیر، کریم، «حاشیه‌نشینی، در جستجوی معنی و مفهوم»، اطلاعات سیاسی-اقتصادی، ش ۴۵-۴۶، (۱۳۷۰).

۶. خاندوزی، سید احسان، «استراتژی اقتصادی بر محور سرمایه‌های اجتماعی»، نشر راهبرد، (پائیز ۱۳۸۳).

۷. دراکاکیس اسمیت، دیوید، (۱۳۷۷)، شهر جهان سومی، ترجمه فیروز جمالی، تهران، نشر توسعه.

۸. رهنما، محمدرحیم (۱۳۷۴)، ساماندهی بافت مرکزی مشهد، پایان‌نامه دکتری، دانشگاه تربیت مدرس.

۹. شکویی، حسین، (۱۳۵۴)، حاشیه‌نشینی شهری، تبریز، مؤسسه تحقیقات اجتماعی و علوم انسانی.

۱۰. عارفی، مهیار، «به سوی رویکرد دارایی مبنای توسعه اجتماع محلی»، ترجمه نوین تولایی، هنرهای زیبا، ش ۱۰، دانشگاه تهران

۱۱. فرانسیست، کاستلو (۱۳۶۸)، شهرنشینی در خاورمیانه، ترجمه پرویز پیران و عبدالعلی رضائی، تهران، نشر نی.

۱۲. فرجاد، محمد حسین (۱۳۷۴) آسیب‌شناسی اجتماعی و جامعه‌شناسی انحرافات، تهران، بدر.

۱۳. قائمی، علی (۱۳۶۶) آسیب‌ها و عوارض اجتماعی، ریشه‌یابی، پیشگیری و درمان، تهران، امیری

۱۴. کرایب، یان (۱۳۸۲)، نظریه اجتماعی کلاسیک، ترجمه شهناز مسمی‌پرست، تهران، نشر آگاه.